

Śrutwa Jan, *Starożytna organizacja kościelna na terenach dzisiejszej Bułgarii, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia”* 1984, t. 1, s. 311–316.

<https://doi.org/10.14746/bp.1984.1.26>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/55704>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

STAROŻYTNA ORGANIZACJA KOŚCIELNA NA TERENACH DZISIEJSZEJ BUŁGARII

JAN ŚRUTWA

W poszukiwaniu motywów, które by przybliżyły Polakom obecny jubileusz 1300-lecia powstania państwa bułgarskiego, nie sposób pominąć spraw chrześcijaństwa i Kościoła. Tradycje historyczne na tym polu ma bowiem Bułgaria doprawdy imponujące. W niniejszym komunikacie dokonana zostanie zwięzła prezentacja starożytnej organizacji kościelnej w południowo-wschodniej części Bałkanów, a dokładniej — na terenach dzisiejszej Bułgarii.

1. POCZĄTKI ORGANIZACJI KOŚCIELNEJ (DO ROKU 313)

Podstawową jednostką organizacyjną w Kościele pierwotnym była gmina chrześcijańska na czele z biskupem. Pierwsze historyczne wiadomości o takich gminach w Tracji (Anchialos i Debeltum — w okolicach Burgas) pochodzą z II w.¹ Zważywszy jednak na bliskie sąsiedztwo z Macedonią i Bitynią (gdzie chrześcijaństwo stanęło mocną stopą już w I w.) oraz na odwieczną obecność żywiołu greckiego wzdłuż całej linii brzegowej od Morza Egejskiego po Morze Czarne — należy i tu zakładać znacznie wcześniejszą obecność gmin chrześcijańskich, przynajmniej w miastach portowych. Tak czy inaczej, do II w. należy odnosić powstanie biskupstwa w Bizancjum, a do III w. biskupstwa w Heraklei i leżącej już w głębi lądu Sardyce (Sofii). Z czasów Dioklecjana pochodzą świadectwa o chrześcijanach w Durostorum (Silistra) nad Dunajem. Istnienie wielu innych biskupstw przed rokiem 313 jest przynajmniej prawdopodobne². Czołową pozycję wśród tych biskupstw zapewniła sobie Heraklea.

2. ROZWÓJ ORGANIZACYJNY W IV - V WIEKU

Reforma administracyjna cesarstwa, dokonana przez cesarzy Dioklecjana i Konstantyna Wielkiego, przyniosła liczne zmiany dla ziem stanowiących terytorium dzisiejszej Bułgarii. Cywilna diecezja Tracji składała się teraz

¹ Euzebiusz z Cezarei, *Historia kościelna*, V 19, 3 - 4.

² Por. *Atlas zur Kirchengeschichte*, Hrsg. H. Jedin, K. S. Latourette, J. Martin, Freiburg i. Br. 1970, s. 5.

z 6 prowincji i obejmowała większość owych ziem. Od zachodu natomiast rozciągało się Illiricum, w skład którego wchodziły m. in. graniczące z Tracją dwie prowincje: Dacia Mediterranea i Dacia Riparia. Granica administracyjna między cesarskim Wschodem i Zachodem przebiegała zatem poprzez terytorium dzisiejszej Bułgarii, pozostawiając po stronie zachodniej Sardykę.

Także na forum kościelnym czyniono od IV w. poważne wysiłki, by uporządkować dość dotąd płynne sprawy organizacyjne, zwłaszcza że Tracja już ok. 300 r. należała do najbardziej schrystianizowanych krain cesarstwa. W zabiegach tych starano się na ogół dostosowywać do podziału państwowego, szanując jednak w rozwiązaniach kościelnych dorobek wieków poprzednich. W rezultacie proces przebiegał w ten sposób, że biskupstwa leżące na terenie danej prowincji cywilnej grupowały się w metropolie, a cywilna diecezja dawała podstawę do tworzenia organizacji ponadmetropolitalnej w formie kościelnego egzarchatu.

Cywilna diecezja Tracji zachowała swą kościelną stolicę (egzarchat) w Heraklei — leżącej, podobnie jak Bizancjum, w prowincji o nazwie Europa. Biskup Heraklei miał prawo święcić metropolitów dla całej Tracji, nie więc dziwnego że wkrótce przypadł mu także w udziale przywilej udzielania święceń biskupich kandydatowi na patriarchę Konstantynopola (dawnego Bizancjum)³.

Poszczególne metropolie, leżące przynajmniej częściowo na terenach dzisiejszej Bułgarii, przedstawiały się, jak następuje. Dla prowincji Tracji (była to część cywilnej diecezji o tej samej nazwie) siedzibą metropolity było Philippopolis (Płowdiw). Biskup tego miasta, Euticius (lub Eutichius) rozwinął ok. połowy IV w. żywą działalność po stronie arianskiej. Do dużego znaczenia doszło też w tej prowincji biskupstwo w Beroe. Wątpliwą sławą okrył się tam w IV w. biskup Demophilos, który najpierw wziął udział w antysynodzie w Philippopolis (ok. 343 r.), a potem wystąpił jako stróż wygnanego do Tracji papieża Liberiusza.

Dla prowincji Moesia Inferior siedzibą metropolity było Marcianopolis. Metropolita Pistus wziął udział w soborze nicejskim (325 r.), a jeden z kolejnych jego następców, Martyrius, brał udział w soborze konstantynopolskim (381 r.). W obrębie omawianej metropolii źródła wspominają jeszcze biskupstwa w Novae (biskup Petronius popierał w V w. Nestoriusza), Nikopolis (w 2 połowie V w. występował biskup Marcellus), Odessos (znany był w 2 połowie V w. biskup Dittas), Appiaria (biskup Lupicinus występuje w liście św. Jana Chryzostoma do papieża Innocentego I), Durostorum (biskup Jakub został deponowany na soborze efeskim za sympatie nestoriańskie) i inne.

³ Por. M. Le Quien, *Oriens christianus in quattuor patriarchatus digestus*, I, Paris 1740, col. 1096.

Tytułem uzupełnienia należy wspomnieć, że wielu badaczy właśnie na terenie Moesia Inferior umieszcza ariańskie biskupstwo Wulfilasa z IV w.

Dla prowincji Haemimontus siedzibą metropolity był Adrianopol. W tej to prowincji znajdowały się wspomniane wyżej biskupstwa w Anchialos i Debeltum, których biskupi; Sotas i Aelius Publius Iulius zwalczali w II w. montanizm. Ich następcy żywszą działalność rozwijali głównie w IV - V w. Z czasów soboru efeskiego pochodzi wiadomość, że w tej prowincji istniał zwyczaj łączenia dwu gmin pod duszpasterską opieką jednego tylko biskupa.

Zachodnie krańce dzisiejszej Bułgarii leżały w Illiricum, gdzie najwyższej rangi lokalną stolicą kościelną była Tessalonika. Z interesujących nas prowincji trzeba wymienić najpierw Dacia Mediterranea, której siedziba metropolitalna znajdowała się w kilkakrotnie już tu wspomnianej Sardyce. Tamtejszy biskup Protogenes otrzymał w 316 r. pismo Konstantyna Wielkiego w sprawie wyzwolenia niewolników dokonywanych przez władzę kościelną. Ten sam Protogenes wziął czynny udział w soborze nicejskim, a później także w słynnym synodzie w Sardyce — stając po stronie biskupów zachodnich i broniąc św. Atanazego z Aleksandrii. Lista metropolitów Sardyki obejmowała też Feliksa, którego w 594 r. upominał papież Grzegorz Wielki. Spośród znaczniejszych biskupstw tej prowincji na uwagę zasłużyły sobie: Remezjana (dziś w Jugosławii) i Pautalia.

Drugą prowincją, którą należy wspomnieć w tym kontekście, była Dacia Riparia. Jej stolica kościelna znajdowała się w mieście Ratiaria nad Dunajem.

3. GRANICE WPŁYWÓW RZYMU I KONSTANTYNOPOLA

Omówiony właśnie kościelny podział administracyjny na biskupstwa i metropolie nosił na południowo-wschodnich Bałkanach duże znamiona trwałości. Tendencje do znaczących zmian ujawniły się natomiast na poziomie wyższym, a mianowicie w dziedzinie przynależności patriarchalnej tych ziem.

System patriarchalny w Kościele uzyskał aprobatę oficjalną na soborze nicejskim w 325 r. Uznano tam specjalne prawa biskupów Rzymu, Aleksandrii i Antiochii. Tymczasem od 330 r. pojawił się w granicach cesarstwa nowy czynnik polityczny w postaci Konstantynopola. Niemal natychmiast znalazło to odbicie na forum kościelnym, gdyż biskup Nowego Rzymu skutecznie poszerzał w IV - V w. — najpierw zwyczajowo, a potem poprzez uchwały soborowe — zakres terytorialny swej zwierzchniej władzy nad innymi biskupstwami. Sobór chacedoński przyznał w 451 r. patriarche Konstantynopola zwierzchnictwo m. in. nad wszystkimi Kościołami lokalnymi w cywilnej diecezji Tracji, czyli nad większością terytorium dzisiejszej Bułgarii⁴.

⁴ Por. W. de Vries, *Die Patriarchate des Ostens; bestimmende Faktoren bei ihrer Entstehung*, (w:) *I patriarchati orientali nel primo millennio*, Roma 1968, s. 32.

Tymczasem patriarsze Zachodu, a więc papieżowi, podlegały tereny całego Illyricum, co oznaczało np., że Sardyka należała do kościelnej obediencji zachodniej. Zagrożenie dla bezpośrednich wpływów papieskich przyszło tam jednak już w 379 r., kiedy to cesarz Gracjan odstąpił Teodozjuszowi Wielkiemu tzw. Illyricum Orientale, czyli cywilne diecezje Macedonii i Dacji. Stan taki utrwalił się po 395 r., gdy nastąpił ostateczny podział cesarstwa na część wschodnią (zarządzaną przez Arkadiusza) i część zachodnią (rządzoną przez Honoriusza).

Biskupi Konstantynopola wnet podjęli kroki u cesarzy, by swą jurysdykcję rozciągnąć na pozyskane w ten sposób dla Wschodu tereny. Jednakże papież Damazy (366 - 384 r.) zamianował biskupa Tessaloniki wikariuszem Stolicy Apostolskiej dla terenów Illyricum Orientale, a jego następcy konsekwentnie utrącali ciągle ponawiane zabiegi patriarchów Konstantynopola o odłączenie tych ziem od Kościoła zachodniego. Stanu takiego nie naruszyły nawet reformy administracji kościelnej, przeprowadzone na Bałkanach przez Justyniana Wielkiego w VI w. Właśnie dlatego Grzegorz Wielki — niezmiernie przecież lojalny wobec oficjalnego porządku państwowego — upominał biskupa Sardyki, Feliksa, by okazywał uległość wobec wikariusza papieskiego w osobie biskupa miasta Iustiniana Prima (Skopje).

Przynależność Sardyki z okolicą do patriarchatu rzymskiego ustała dopiero w VIII w. Cesarz Leon III Izauryjczyk w ferworze walk obrazoburczych zemścił się mianowicie na nieposłusznym mu papieżu Grzegorzowi III (731 - 741 r.) i poddał w 732 r. zarówno Illyricum Orientale, jak i nawet Sycylię oraz Kalabrię pod zwierzchnictwo patriarchy Konstantynopola, któremu w sprawach wiary łatwiej mógł rozkazywać⁵.

4. ORGANIZACJA KOŚCIELNA W EPOCE WĘDRÓWEK LUDÓW

Zasięg chrześcijaństwa na Bałkanach podlegał w ciągu wieków poważnym fluktuacjom. Ujemny wpływ wywarły na nie przede wszystkim wędrówki ludów, które ogarnęły Bałkany już w IV w. Najazdy Germanów, potem Hunów, a od VI w. także Awarów i Słowian, stały się w sumie straszną klęską dla Kościoła na tych ziemiach.

Na wielu terenach chrześcijaństwo znikło z powierzchni ziemi. Działo się tak nie tylko w rejonach wiejskich, gdyż ustawało funkcjonowanie także wielu sławnych stolic biskupich. Już w drugiej połowie V w. urywa się lista biskupów z takich miast jak Philippopolis, Marcianopolis, Durostorum, Appiaria i Debeltum. W VI w. kończy się lista biskupów w Nikopolis, Odessos,

⁵ Por. M. Spinka, *A history of Christianity in the Balkans*, [b.m.w. (USA)] 1968, s. 12 nn.

Novae i Anchialos. Sam koniec VI w. oznacza też upadek metropolii w Sardyce. Dzieła zniszczenia dopełnił najazd Protobułgarów pod wodzą chana Asparucha w drugiej połowie VII w. Dopiero w IX w. miało przyjść generalne polepszenie sytuacji.

Katolicki Uniwersytet Lubelski (Lublin)

L'ANCIENNE ORGANISATION ECCLESIASTIQUE SUR LE TERRITOIRE DE LA BULGARIE D'AUJOURD'HUI

Résumé

Dans l'organisation de la primitive Eglise la commune chrétienne, l'évêque en tête, constituait l'unité de base. Les premières informations historiques relatives à ces communes dans la Thrace datent du IIème siècle. Le rôle principal revient à cet égard à Héracle dont l'évêque, à partir du IVème siècle, sacrait les métropolitains pour toute la Thrace. Le concile de Chalcédoine accorda en 451 au patriarche de Constantinople la supériorité sur toutes les Eglises locales dans le diocèse civil de la Thrace, ce qui veut dire sur l'émillante partie du territoire de la Bulgarie d'aujourd'hui.

Au patriarche de l'Ouest, c'est-à-dire au pape, étaient cependant soumis les terrains d'Illyricum, ce qui signifiait que p.ex. Serdika (Sofia) dépendait alors de l'obédience de l'Eglise occidentale. En dépit de changements malencontreux de frontières de l'état, les papes, depuis Damase (366 - 384) jusqu'en 732, ont toujours réussi à déjouer les démarches des patriarches de Constantinople visant la séparation de ces terres d'avec l'Eglise occidentale.